

موانع توسعه‌ی اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان

مریم مختاری*، دانشیار جامعه‌شناسی-دانشگاه یاسوج

علیرضا وحیدزاده، دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه-دانشگاه یاسوج

رامین مرادی، استادیار جامعه‌شناسی-دانشگاه یاسوج

چکیده

موضوع این پژوهش، موانع توسعه‌ی اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان است. علی‌رغم گذشت بیش از یک دهه از زمان ابلاغ سند بالادستی سامان‌دهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی بوده و مسئله‌ی آن توسعه‌نیافتگی اجتماعی مناطق ذکر شده است. جامعه‌ی مورد مطالعه این پژوهش، چهار سکونتگاه غیررسمی شهرک پدر، صنعتی، صیاد شیرازی و فیروزآباد بوده و روش انجام آن کیفی با رویکرد نظریه‌ی زمینه‌ای و استفاده از استراتژی مدل پارادایمی است. برای نمونه‌گیری در این پژوهش از روش هدفمند و مبتنی بر قاعده‌ی انتخاب تدریجی استفاده شده است. تکنیک جمع‌آوری داده‌ها مصاحبه‌ی عمیق و در دو سطح ساختار نهادی و محلی انجام شده و تحلیل داده‌ها به روش مقایسه‌ای مداوم استروس و کوربین صورت پذیرفته است. تعداد مصاحبه‌ها در سطح محلی ۴۳، تعداد مفاهیم شکل‌گرفته ۳۰ و تعداد مقوله‌های ایجادشده ۱۲ مورد و در سطح ساختار نهادی نیز تعداد مصاحبه‌های صورت‌پذیرفته ۱۷، تعداد مفاهیم شکل‌گرفته ۷ و تعداد مقوله‌های ایجادشده ۳ مورد است. در این بررسی به منظور قابل‌فهم کردن نتایج تحقیق برای خواننده و افزایش سطح یکنواختی و همسازی نتایج، در بحث روایی به اندیشه‌ی لینکلن و گوبا و در بحث پایایی به اندیشه‌های کرک و میلر رجوع گردیده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که با توجه به شرایط زمینه‌ای و مداخله‌های غیرتخصصی ساختار نهادی محلی، راهبردهای اتخاذشده توسط ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان، از سازمان‌یافتگی لازم جهت مطالبه‌گری مؤثر و مشارکت در فرآیندهای منجر به توسعه برخوردار نشده و توسعه‌ی مشارکتی مورد انتظار در راستای دستیابی به توسعه‌ی اجتماعی تحقق نیافته است.

واژگان کلیدی: سکونتگاه‌های غیررسمی، توسعه‌ی اجتماعی، نظریه‌ی زمینه‌ای، توسعه‌ی مشارکتی، ساختار نهادی، مشارکت اجتماعی.

۱- مقدمه

در چند دهه‌ی گذشته بسیاری از کشورهای جهان و از جمله ایران، امواج وسیعی از افزایش جمعیت در شهرها و تمایل به زندگی شهری را تجربه نموده‌اند. مسئله‌ای که باعث شده تا در بسیاری از موارد، مناطق روستایی از جمعیت و به خصوص جمعیت فعال خالی و شهرها جایی برای پذیرش آن در محدوده‌های تعریف‌شده، نداشته و حجم وسیعی از جمعیت ناگزیر از سکونت در اطراف شهرها و مناطق غیررسمی شهری باشند. سکونتگاه غیررسمی به مفهوم امروزی، اشاره به اقامت‌گزینی بدون اجازه‌ی مالک زمین و معمولاً بدون یک طرح رسمی و بدون مطابقت با هیچ‌یک از قوانین و مقررات، استانداردهای برنامه‌ریزی و روش‌های عموماً پذیرفته‌شده ساخت‌وساز دارد (جهاد دانشگاهی، ۱۳۹۴: ۲۵). بر این اساس، سکونتگاه غیررسمی را جایی می‌توان عنوان نمود که شکل غالب تأمین سرپناه آن تصرف ادوانی و یا تملک غیرقانونی اراضی است (احمدیان و شاکر اردکانی، ۱۳۹۱: ۳۱۴-۳۱۳). این پدیده در بعضی جوامع معلول کشش طبیعی قطب‌های صنعتی، شغلی، رفاهی و اداری و در برخی دیگر از جوامع بازتاب بیکاری و فقر بوده (بیوکی و پورغلام، ۱۳۹۳: ۱) و آن را در ردیف فضاهای غیرمجاز برای سکونت عنوان می‌کنند.

مطالعات انجام‌شده در سطح جهانی نشان می‌دهد که نحوه‌ی برخورد با پدیده‌ی اجتماعی سکونتگاه غیررسمی طی پنجاه سال گذشته فراز و نشیب‌های زیادی را طی کرده و تغییرات چشم‌گیری از تخریب و تحقیر به توانمندسازی و ضرورت قائل شدن حقوق شهروندی و حق مسکن برای ساکنین مناطق ذکر شده را تجربه نموده (جهاد دانشگاهی، ۱۳۹۴: ۱۷) و همچنان به‌عنوان یکی از مسائل اولویت‌دار در دستور کار دولت‌ها قرار دارد. بر اساس گزارش ارائه‌شده از طرف مرکز اسکان بشر سازمان ملل^۱ در سال ۲۰۰۳ و با عنوان چالش سکونتگاه‌های غیررسمی^۲ بیش از یک میلیارد نفر از جمعیت جهان در این گونه مناطق روزگار می‌گذرانند. این مرکز در سال ۲۰۰۸ و در گزارشی تحت عنوان وضعیت شهرهای جهان، شهرهای سازگارتر، نیز اعلام می‌دارد که مسئله‌ی سکونتگاه‌های غیررسمی در کشورهای درحال توسعه با شدت بیش‌تری خودنمایی می‌کند؛ به‌طوری‌که در این کشورها بیش از یک‌سوم جمعیت شهری در مناطق ذکرشده زندگی می‌کنند (توانگر و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۹).

سکونتگاه غیررسمی در ایران، طی ۷۰ سال گذشته در شهرهای بزرگ ظهور کرده است؛ به‌طوری‌که بر اساس آمارهای ارائه‌شده در سال ۱۳۹۳، حدود ۲۵ درصد جمعیت شهرنشین ایران در شرایط کنونی در سکونتگاه‌های غیررسمی که بیانگر بدترین نوع اسکان است، روزگار می‌گذرانند (همان: ۱۹). در شهر کرمان نیز آمارهای ارائه‌شده از طرف دبیرخانه‌ی ستاد ملی توانمندسازی در سال ۱۳۹۰ نشان می‌دهد که حدود ۱۱/۱ درصد جمعیت شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی زندگی می‌کنند که ۸۰ درصد این تعداد، ساکن محدوده‌ی قانونی شهری هستند (میره‌ای و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۶۵). در ادبیات توسعه‌ی شهری نیز این محدوده‌ها در زمره‌ی نواحی آسیب‌پذیر اجتماعی محسوب شده که شرایط مساعدی برای ناهنجاری‌های اجتماعی فراهم می‌آورند (صالحی امیری و خدایی، ۱۳۹۰: ۵۰). آسیب‌هایی چون رواج بزهکاری و آدمکشی، اعتیاد به انواع مواد و پخش و فروش آن، رواج روسپیگری، پخش و فروش انواع مشروبات، گسترش انواع برخوردهای فیزیکی و ضرب‌وجرح‌ها و... از این جمله‌اند (همان: ۱۶۶).

با توجه به مطالب ذکرشده، مسئله‌ی اصلی این پژوهش، توسعه‌نیافتگی اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان است. علی‌رغم ابلاغ ظرفیت‌های قانونی لازم در سال ۱۳۸۲ بوده و محقق به دنبال پاسخی برای این سؤال است که چرا علی‌رغم گذشت بیش از یک دهه از زمان تصویب و ابلاغ قوانین و دستورالعمل‌های مربوط به سامان‌دهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی، این‌گونه فضاها تغییرات مورد انتظار را در حوزه‌های مختلف اجتماعی تجربه ننموده و در گزارش سال ۱۳۹۳ دبیرخانه ستاد سامان‌دهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان، همچنان به‌عنوان "مناطق نامن، غیرقانونی، انباشته از جرم و جنایت، قاچاق، اعتیاد، فحشاء، خشونت، نزاع و آسیب و بی‌نظمی اجتماعی و... شناخته

1- Unhabitat

2- The challenge of slums

می‌شوند که فاقد هرگونه سازمان‌یافتگی و تشکل اجتماعی بوده و بیش‌ترین سطح درگیری‌ها، نابسامانی‌ها و اختلالات و آسیب‌های اجتماعی را در خود دارند و در رابطه با متن اصلی شهر، همچنان به‌عنوان یک تهدید اجتماعی" (گزارش اداره کل راه و شهرسازی کرمان، ۱۳۹۳: ۷) معرفی می‌گردند.

از آنجاکه کندوکاو فرآیندهای منجر به توسعه‌ی اجتماعی و واکاوی موانع آن در مناطق موردبررسی از طریق روش‌های پیمایشی و تکنیک‌های وابسته به آن ممکن نبوده تلاش شد تا با رجوع به رویکردهای کیفی و ساختن الگوهای علی ممکن در این حوزه موضوع توسعه‌نیافتگی اجتماعی این سکونتگاه‌ها پیگیری شود.

۱-۱- سؤالات تحقیق

شرایط علی توسعه‌نیافتگی اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان کدامند؟
شرایط مداخله‌گر توسعه‌نیافتگی اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان کدامند؟
بسترهای توسعه‌نیافتگی اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان کدامند؟
راهبردهای کنش/کنش متقابل مرتبط با توسعه‌نیافتگی اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان کدامند؟
توسعه‌نیافتگی اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان تاکنون چه پیامدهایی داشته است؟

۲- پیشینه تحقیق

در این قسمت تأکید پژوهشگر بر رجوع به پژوهش‌هایی است که قبل از این در رابطه با موضوع موردبررسی در داخل و یا خارج از ایران انجام پذیرفته‌اند. صادقی (۱۳۸۹) "فقرزدایی و تأمین رفاه سکونتگاه‌های غیررسمی را در اسلام‌شهر (در محله‌ی میان‌آباد)" با رویکرد مقتدرسازی و با روش‌های ترکیبی به انجام رسانده است که نتایج حاصل از آن نشان می‌دهد که در مناطق موردبررسی و برای افزایش رفاه و ارتقای شرایط زندگی ساکنین، راهکار مناسب، مقتدر سازی ساکنین در چهارچوب محله‌ها بوده و مداخله‌های یک‌جانبه‌ی دولت نمی‌تواند در این‌گونه مناطق دستاورد قابل استنادی داشته باشد.

صابری‌فر و همکاران نیز (۱۳۹۱) تحقیقی را تحت عنوان "توسعه‌ی محلی پایدار و جلب مشارکت حداکثری مردم بر اساس تجارب پروژه‌ی بین‌المللی ترسیب کربن" با روش عملی مشارکتی انجام داده‌اند که نتایج آن نشان می‌دهد وقتی اولویت‌ها و خواسته‌های مردم محلی موردتوجه قرار گیرد، مشارکت حداکثر مردم امکان‌پذیر است و می‌توان این مشارکت را تا بیش از ۸۰ درصد نیز ارتقاء داد و این یعنی توجه به هر دو سطح ساختار نهادی و اجتماع محلی؛ چراکه این ساختار نهادی است که می‌تواند برای اولویت‌های مردم اهمیت قائل شده یا آن‌ها را نادیده انگارد.

حیدری و لطفی (۱۳۹۴) "موضوع ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی در شهر زنجان (محله‌ی اسلام‌آباد)" را با هدف شناخت شرایط و ویژگی‌های ساکنین و محله‌ی ذکر شده، به‌منظور کاهش آسیب‌های کالبدی و اجتماعی با روش توصیفی-تحلیلی مورد مطالعه قرار دادند. نتایج حاصل از پژوهش حاکی از پایین بودن سطح استاندارد شاخص‌های اجتماعی و کالبدی در محله‌ی مورد مطالعه نسبت به شهر زنجان است.

منتظرشاد، گودرزی و نقدی (۱۳۹۶) "در پژوهشی دیگر نقش عوامل اجتماعی در بهبود اجتماع‌پذیری سکونتگاه‌های غیررسمی در منطقه‌ی کوی خضر استان همدان" را با روش پیمایشی موردبررسی قرار دادند. در این بررسی مشخص شد که مؤلفه‌های امنیت، گذراندن اوقات فراغت و تعاملات اجتماعی بیش‌ترین تأثیر را در رابطه با اجتماع‌پذیری سکونتگاه‌های غیررسمی دارند.

خلیفه^۳ (۲۰۱۱) "تکامل سکونتگاه‌های غیررسمی در قاهره، ارتقاء از سهل‌انگاری به توسعه‌ی مشارکتی" را با روش توصیفی-تحلیلی به انجام رسانده است. نتایج حاصل، به رسمیت شناختن سکونتگاه‌های غیررسمی و تأکید بر توسعه‌ی

مشارکتی را به‌عنوان راهکاری مناسب برای بهبود وضعیت مناطق ذکر شده، توصیه و بر نقش تسهیل‌گرانه ساختار نهادی برای حضور و مشارکت مردمی تأکید می‌نماید.

آدسینیان^۴ امک^۵ و ابودون^۶ (۲۰۱۱) "بازار زمین غیررسمی رویکردی جایگزین برای تأمین منزل مسکونی توده، در جنوب غربی نیجریه" را با روش پیمایشی به انجام رسانده‌اند و بی‌ثباتی در دولت و عدم بردباری سیاسی در میان سیاستمداران قدرت و محدودیت‌هایی که در حقوق و امتیازات صاحبان زمین‌های بومی به‌خصوص با تصویب فرمان استفاده از زمین ۱۹۷۸ اعمال شده را به‌عنوان علل اصلی رشد مداوم بازارهای غیررسمی زمین می‌داند و نتیجه می‌گیرد که اصلاح سیستم بازار غیررسمی زمین در نیجریه بیش‌تر مسئله‌ای سیاسی است تا رویکردی تکنیکی نسبت به منافع مردم، در این تحقیق به ریشه‌های سیاسی مسئله‌ی سکونتگاه‌های غیررسمی پرداخته شده است.

ناها^۷ و همکاران در سال (۲۰۱۶) "آب و خدمات بهداشتی در سکونتگاه‌های غیررسمی شهری و تأثیر آن در سلامت مردم در دارالسلام تانزانیا" را با روش ترکیبی، مورد بررسی قرار دادند. در این بررسی به‌ضرورت همکاری ساختار نهادی دولتی و ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی در راستای کاهش مشکلات موجود مناطق ذکر شده، اشاره گردیده است.

ویلیامز^۸ و همکاران در سال (۲۰۱۸) "سیلاب و سکونتگاه‌های غیررسمی: شناسایی قدرت و ضعف حکومت محلی برای مدیریت آب در شهر دوربان آفریقای جنوبی" را با روش کیفی به انجام رساندند. نتایج حاصل از تحقیق، تأکید بر ضرورت ائتلاف بین ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی و دولت محلی به‌منظور مدیریت آب داشته و نشان می‌دهد که این ائتلاف می‌تواند تبادل دانش و تجربیات را تسهیل نماید؛ چراکه درس‌های زیادی برای مقابله با سیلاب‌ها و تغییرات اقلیمی وجود دارد که می‌توان آن را از ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی آموخت.

نگاهی به پژوهش‌های صورت‌پذیرفته در ارتباط با مسئله‌ی سکونتگاه‌های غیررسمی نشان می‌دهد که اکثر تحقیقات انجام‌شده در داخل کشور، توصیفی بر واقعیت عینی و یا تحلیلی بر مشکلات موجود مناطق ذکر شده بوده و توجه به توانمندسازی و اولویت‌های ساکنین و ارتقاء استانداردهای زندگی اجتماعی در این‌گونه مناطق را مورد توجه قرار داده‌اند. در رابطه با تحقیقات خارجی، آنچه قابل توجه است، تأکید بر توانمندسازی و رجوع به مشارکت ساکنین، ظرفیت‌های محلی و مردمی، روش‌های عملی مشارکتی و توسعه‌ی مشارکتی است و دیگر به موضوع مکانیزم، فرآیند، عناصر اصلی و موانع آشکار و پنهان این جریان به‌خصوص در کشورهای جهان سوم و اینکه چگونه ساختارهای نهادی محلی بجای مداخله‌های مؤثر تسهیل‌گرانه و هدایت‌گرانه، حرکت‌های مردمی را متوقف، مشروط یا به سمت اهداف سیاسی منحرف می‌کنند، نپرداخته‌اند و این همان مسئله‌ای است که پژوهش حاضر در راستای شفاف‌سازی هرچه بیش‌تر آن انجام پذیرفته است.

۳- مبانی نظری

مرکز توسعه‌ی منطقه‌ای سازمان ملل متحد^۹ (۱۹۸۸) توسعه‌ی اجتماعی را تدارک خدمات اجتماعی مورد نیاز شهروندان می‌داند و بر بهبود کیفیت زندگی مردمان از راه تأمین آموزش، کار، بهداشت، مسکن، رفاه اجتماعی، اصطلاحات ارضی، توسعه‌ی محلی، ایمنی در برابر آسیب‌های طبیعی، توجه به بخش‌های گوناگون جامعه از جمله زنان و کودکان و ... تأکید می‌کند (سفیدسنگی، ۱۳۹۶: ۱۵۸)، در جایی دیگر توسعه‌ی اجتماعی، فرآیندی از تغییرات تعریف می‌شود که می‌تواند منجر به بهبود در به زیستن و روابط اجتماعی بشود (جغتایی و همکاران، ۱۳۹۵: ۶۵) و سطح مشارکت اجتماعی را افزایش داده، دگرگونی بنیادی در ساختار روابط اجتماعی را ایجاد کرده و یکپارچگی و تحکیم اجتماع جامعه‌ای (همان):

4- Adesiyan
5- Emeka
6- Abiodun
7- Naha
8- Williams
9- Uncrd

۶۸) و گسترش سطح سرمایه‌های اجتماعی را ممکن سازد (فاضلی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۶۲)؛ بنابراین توسعه‌ی اجتماعی، رشد، پیشرفت، بلوغ قدم‌به‌قدم در یک مسیر وحدت‌بخش و جامع تلقی می‌شود که همه‌ی ابعاد یک جامعه را پوشش دهد (بابایی‌فرد، ۱۳۸۹: ۱۰).

هرچند که توسعه به معنای بهبود وضع و شرایط زندگی فردی یا جمعی همواره و در طی تاریخ مورد توجه بشر بوده، اما معنای جدید آن به دوران معاصر یعنی پس از جنگ جهانی دوم برمی‌گردد که نظریه‌های متفاوتی در این رابطه مطرح شد (نقدی و صادقی، ۱۳۸۵: ۲۱۴). نظریه‌هایی که هر کدام در مراحل بعد و تحت تأثیر تجربه‌های برگرفته از واقعیت عینی و عدم توانایی در بهبود شرایط زندگی فردی و اجتماعی موفق به حفظ جایگاه خود نشده و به دلایلی چون (از کیا و همکاران، ۱۳۸۴: ۳۶۲) بالا به پایین بودن، غیرمشارکتی و تجویزی بودن، نتیجه‌محوری، بی‌توجهی به راه‌حل‌های مبتنی بر ابتکارات محلی، بی‌توجه به سرشت ویژه و خاص هر ناحیه، منطقه، محله و به‌خصوص در کشورهای جهان سوم، اقتدار علمی و عملی خود را از دست داده و زمینه را برای شکل‌گیری نظریه‌های جدید هموار نموده‌اند (حاجی‌پور، ۱۳۸۵: ۳۹؛ عنبری، ۱۳۹۲: ۱۴۸-۱۴۷).

در نظریه‌های جدید، دیگر توسعه با الگوی تمثیلی اسب ترویا حاصل نگردیده (رفیع‌پور، ۱۳۷۶: ۵۴۷) و بر مبنای مشارکت و حضور اجتماعی، اولویت‌ها، خواسته‌ها و ظرفیت‌های مردم محلی و بومی استوار بوده و سازوکارهای مختلف آن نیز ریشه در اجتماعات و جوامع محلی دارند. بر این اساس می‌توان رویکرد نظری غالب بر این پژوهش را اندیشه‌ی توسعه‌ی جایگزین سمیرامین^{۱۰}، دیدگاه‌های پساتوسعه و به‌خصوص توسعه‌ی مشارکتی عنوان نمود؛ چراکه دیدگاه‌های ذکر شده با تأکید بر منابع و مشارکت اجتماعات و گروه‌های محلی و دادن مسئولیت تسهیل‌گری و هدایت‌گری به ساختارهای نهادی دولتی، واقعی‌ترین ظرفیت را برای ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی ایجاد و توسعه‌ی اجتماعی مناطق مورد بحث را در گرو تعامل مؤثر ساختارهای نهادی محلی و مشارکت و مسئولیت‌پذیری مدنی ساکنین این‌گونه مناطق عنوان می‌نمایند.

سمیرامین در بحث توسعه‌ی جایگزین، به موضوع مشارکتی بودن، درون‌زا بودن و متکی بودن توسعه بر ظرفیت‌های مردمی و محلی اشاره می‌کند (Nederveen pieterse, 2001: 11). در دیدگاه‌های پساتوسعه نیز افرادی چون ساچس^{۱۱} (۱۹۹۷)، اسکوبا^{۱۲} (۱۹۹۵) و رهنما^{۱۳} (۱۹۹۷) ایده‌ال توسعه را فریبنده و گفتمان اروپامدارانه‌ی توسعه را رد می‌کنند و توجه به دانش و فرهنگ محلی و دفاع از جنبش‌های تکثرگرا را برای دستیابی به توسعه ضروری تشخیص می‌دادند. آن‌ها به رهیافت‌های توسعه‌ی بالا به پایین، تجویزی، نتیجه‌محور و دولت‌محور، انتقاد و راه‌حل‌های مبتنی بر ابتکارات محلی و جامعه‌محور و شیوه‌های حل مسئله‌ی مبتنی بر ابتکارات جامعه‌ی مدنی، مساعدت، همیاری و مشارکت واقعی مردم محلی برای دستیابی به توسعه، توجه و بر نقش محوری یک دولت کارآمد و تسهیل‌گر در هدایت و رهبری فرآیندهای توسعه و ایجاد محیط‌های حمایتی برای تحقق توسعه‌ی تأکید می‌کردند (غفاری و حبیب‌پور، ۱۳۹۴: ۶۷؛ گریفین و مک‌نلی، ۱۳۷۵: ۲۲؛ Nederveen pieterse, 2001: 170). در بحث توسعه‌ی مشارکتی هم میکلسن، به‌طور عمده توسعه را جریانی دوسویه تعریف می‌کند که برای تحقق، نیازمند مشارکت و همکاری دو قطب این جریان؛ یعنی مردم و کارگزاران توسعه است (میکلسن، ۱۳۸۷: ۷۳). او در ظهور پارادایم توسعه‌ی مشارکتی به دو نگرش عمده اشاره می‌کند که یکی دخالت پایدار مردم در انتخاب، برنامه‌ریزی و اجرای برنامه‌ها و طرح‌هایی است که بر زندگی آن‌ها تأثیر می‌گذارند و دیگری حمایت‌گری و هدایت‌گری ساختارهای نهادی دولتی است (همان: ۱۳۸).

نباید از نظر دور داشت که تحقق الگوهای مورد اشاره در سطور بالا، به‌خصوص در کشورهای جهان سوم که عمدتاً دارای دولت‌هایی متمرکز و با رویکرد بالا به پایین و اجتماعاتی تشکل‌نیافته هستند، ایجاد ظرفیت‌هایی را در ساختارهای

10- Samir amin

11- Sachs

12- Escobar

13- rahnema

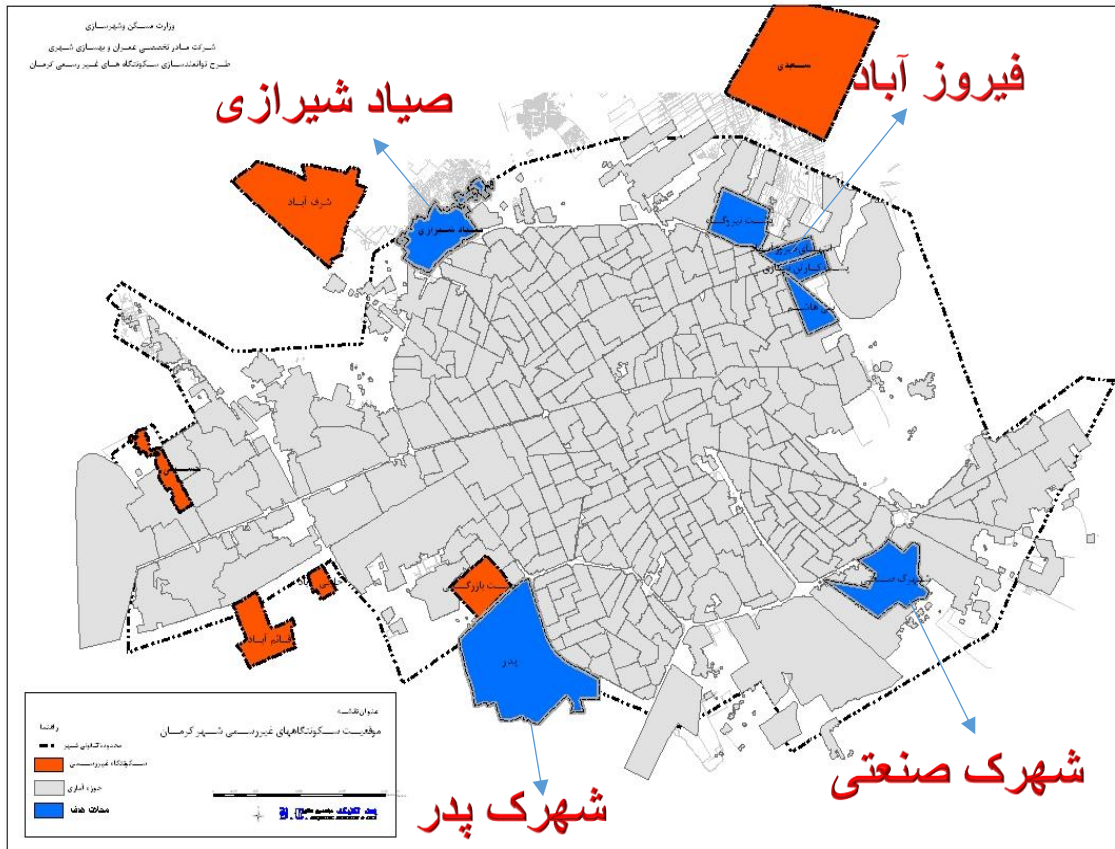
نهادی و مردمی ایجاب می‌نماید؛ ظرفیت‌هایی که توان حمایت‌گری، هدایت‌گری و تسهیل‌گری ساختارهای نهادی محلی برای تشکیل‌یابی، مشارکت و مسئولیت‌پذیری مدنی آحاد مختلف جامعه و نیز مواجهه مؤثر با پدیده‌های اجتماعی جدید را ارتقاء داده و تعامل سازنده‌ی بین سطوح نهادی و محلی را ممکن سازد. تنها در این صورت است که رویکرد توسعه‌ی مشارکتی می‌تواند الگویی کاربردی برای توسعه‌ی اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان فراهم نماید؛ «چراکه ارتقاء ظرفیت اجتماعات محلی را در کنار حمایت‌ها و بسترسازی‌های بخش دولتی» (صالحی و خدایی، ۱۳۹۰: ۱۵۳) و یا همان نهادهای دولتی ممکن می‌سازد.

در نظریه‌های نهادی و برای تبیین نقش مؤثر نهادها در رابطه با توسعه نیز به این مهم اشاره شده است که نهادها در پاسخ به ضروریات جامعه و به‌منظور به حداقل رساندن هزینه‌ها ایجاد شده‌اند (مشهدی، ۱۳۹۲: ۶۰) و برای از میان برداشتن موانع توسعه، چاره‌ای جز بهسازی نهادها نداریم (عجم اغلو و رابینسون، ۱۳۹۲: ۹۱)، و بر^{۱۴} بیش از صد سال پیش مسئله ارتباط بین توسعه و نهادهای قانونی را مطرح نموده (معاونت پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۳: ۳) و دوستو^{۱۵} نیز اعتقاد داشتند که سطح موجود پیشرفت و غنای اجتماعی در جهان پیشرفته با کیفیت نهادهای آن جامعه ارتباط نزدیک دارد. از نظر او توسعه نیاز به پیشرفت موازی در کیفیت نهادها دارد و نهادها نقش کلیدی در تحقق و تداوم توسعه‌یافتگی یا توسعه‌نیافتگی داشته (همان: ۶) و علت بنیادین بسیاری از نابرابری‌ها هستند (عجم اغلو و رابینسون، ۱۳۹۲: ۹۱).

تحول نظریه‌های توسعه و توانمندسازی و نیز نقش ساختارهای نهادی در رابطه با تسهیل‌گری، حمایت‌گری و هدایت‌گری موضوع توسعه به‌خصوص در مناطق موردبررسی و نیز واکاوی مشاهدات و مصاحبه‌های حاصل از میدان تحقیق، این حساسیت را در محقق برمی‌انگیزند تا به‌منظور معنی‌دار نمودن یافته‌های تحقیق، رویکرد توسعه‌ی مشارکتی را موردتوجه قرار دهد؛ چراکه این رویکرد هرگونه بهبود در مناطق موردبررسی را منوط به مشارکت سطوح نهادی و مردمی می‌داند.

۴- محدوده مورد مطالعه

همان‌گونه که در شکل ۱ مشاهده می‌گردد، محدوده‌های مورد مطالعه در این بررسی چهار سکونتگاه غیررسمی شهرک پدر، شهرک صیاد شیرازی، شهرک صنعتی، شهرک فیروزآباد یا پشت‌بند مملکت در شهر کرمان می‌باشند، این چهار منطقه در سال ۱۳۸۶ و ۱۳۹۳ در گزارش ارائه‌شده از طرف اداره کل راه و شهرسازی استان، به‌عنوان مهم‌ترین سکونتگاه‌های غیررسمی و مهم‌ترین کانون‌های آسیب شهر کرمان معرفی شده‌اند (گروه مشاوران بعد تکنیک، ۱۳۸۶: ۱۲)؛ اداره کل راه و شهرسازی استان کرمان، ۱۳۹۳: ۳). در رابطه با جمعیت این مناطق، تاکنون آمار دقیقی از طرف ساختار نهادی محلی ارائه نشده، اما حسب آمارهای غیررسمی بیش از ۲۰۰۰۰ نفر جمعیت در این مناطق زندگی می‌کنند.

شکل ۱: موقعیت مناطق مورد مطالعه در شهر کرمان (اداره کل راه و شهرسازی، ۱۳۹۳)

۵- روش‌شناسی تحقیق

این پژوهش، ماهیتی اکتشافی و کاربردی داشته و سعی در دستیابی به موانع توسعه‌ی اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان دارد و به دلیل ماهیت موضوع مورد بررسی و ضرورت دستیابی به تجربه‌های ساکنین و اعضای کارگروه‌های سامان‌دهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی برای انجام آن از روش کیفی و رویکرد نظریه‌ی زمینه‌ای استفاده شده است؛ چراکه کندوکاو فرایندهای منجر به توسعه‌ی اجتماعی و واکاوی موانع آن در مناطق مورد بررسی از طریق روش‌های پیمایشی و تکنیک‌های وابسته به آن ممکن نبوده و فهم آن، رجوع به رویکردهای کیفی و ساختن الگوهای علی ممکن در این حوزه را ایجاب می‌نماید که بدین منظور از استراتژی، مدل پارادایمی کوربین و استراوس استفاده شده است. تکنیک جمع‌آوری اطلاعات در این بررسی مصاحبه عمیق و در مصاحبه‌های صورت پذیرفته بیشترین تأکید بر واکاوی و فهم ظرفیت‌ها و اقدامات نهادی و محلی برای توسعه‌ی اجتماعی مناطق مورد بررسی بوده است. مصاحبه‌های انجام پذیرفته، در سطح ساختار نهادی با ۱۷ مورد و در سطح محلی با ۴۳ مورد به مرحله اشباع نظری رسیده‌اند و اسناد و مدارک (مکاتبات اداری، صورت‌جلسه‌ها، مصوبات مربوط به جلسات، گزارش‌های منتشر شده و...) نیز به‌عنوان استراتژی مکمل مورد استفاده قرار گرفته‌اند. در ضمن اسامی ذکر شده در متن یافته‌ها نیز مستعار می‌باشند. برای گردآوری داده‌ها از روش نمونه‌گیری هدفمند و در تحلیل داده‌ها از روش نمونه‌گیری نظری استفاده شده که نوعی نمونه‌گیری از حوادث، وقایع، تجربه‌ها بر اساس مفاهیم در حال تکوین است (فلیک، ۱۳۸۸: ۱۳۸؛ Strauss & Corbin, 1990: 218; Hollar, 2008: 96). جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها به روش مقایسه‌ای مداوم و مطابق روش

استروس^{۱۶} و کوربین^{۱۷} انجام (Roderick, 2008: 24) و در مرحله‌ی بعد و بر مبنای تقطیع و کدگذاری داده‌ها در سه مرحله و در سطحی از انتزاع، به گزاره‌ها، مفاهیم و مقوله‌های حاصل و ارتباط بین آن‌ها پرداخته‌ایم (استروس و کوربین، ۱۳۹۰: ۳۵).

در این بررسی واحد تحلیل با توجه به روش تحقیق و تکنیک جمع‌آوری اطلاعات، فرد و "کدگذاری، روند یا فرآیندی تعبیر می‌شود که طی آن مصاحبه‌های انجام پذیرفته، تقطیع و داده‌های خام تفکیک، مفهوم‌بندی و ترکیب می‌شوند (محمدپور، ۱۳۹۲: ۴۱). جهت کدگذاری داده‌ها از سه روش کدگذاری باز، محوری و انتخابی استفاده گردیده و به‌منظور برقراری پیوند بین مقوله‌های شکل گرفته از مدل پارادایمی پیشنهادی استروس و کوربین استفاده می‌گردد. مدل پارادایمی متشکل از اجزا زیر است:

شرایط علی: مجموعه رویدادها و حوادثی که موقعیت‌ها و مسائل و امور مربوط به یک پدیده را خلق می‌کنند (استروس و کوربین، ۱۳۹۳: ۱۵۲). زمینه؛ مجموعه ویژگی‌های مربوط به پدیده را گویند (سفیری و ایمانیان، ۱۳۸۸: ۱۵۸؛ استروس و کوربین، ۱۳۹۳: ۹۷). پدیده؛ واژه‌ای است که به پرسش جریان چیست، پاسخ می‌دهد. شرایط مداخله‌گر؛ به شرایط ساختاری مربوط به راهبردهای عمل/تعامل که مربوط به یک پدیده است اشاره دارد. راهبردهای عمل/تعامل؛ این نوع راهبردها برای مدیریت، اداره و انتقال دادن و یا پاسخ دادن به پدیده تحت مجموعه خاصی از شرایط مشاهده‌شده تعریف می‌شوند (سفیری و ایمانیان، ۱۳۸۸: ۱۵۸). پیامدها؛ نتیجه و حاصل راهبردها و استراتژی‌های ایجادشده برای کنترل، اداره و برخورد با پدیده‌ی تحت شرایط مشاهده‌شده‌ی خاصی هستند (همان: ۹۸).

در این بررسی علمی و در بحث دقت و اعتماد^{۱۸} داده‌ها به اندیشه لینکلن^{۱۹} و گوبا^{۲۰} و مقوله باورپذیری رجوع گردیده است. مستدل کردن متن با نقل قول‌های قابل قبول (فیلیک، ۱۳۸۸: ۴۱۰) و درگیری طولانی پژوهشگر با متن (هومن، ۱۳۸۵: ۷۰)، از جمله موارد تأکید در این رابطه است که بر این اساس حضور و فعالیت بیش از سه سال محقق در مناطق مورد مطالعه و آوردن عین، نقل قول‌های مشارکت‌کنندگان از جمله موضوعاتی هستند که قابلیت اعتماد یافته‌های تحقیق را افزایش می‌دهند.

در بحث اعتبار^{۲۱} نیز در این پژوهش به اندیشه‌های کرک^{۲۲} و میلر^{۲۳} و اعتماد هم‌زمانی رجوع می‌گردد که عبارت است از یکنواختی یا همسازی نتایجی که در یک زمان واحد با ابزارهای مختلف به دست آمده‌اند (فلیک، ۱۳۸۸: ۴۱۲). بر این اساس و به‌طور هم‌زمان علاوه بر محقق، مؤسسات دیگری نیز در مناطق مورد بررسی با روش‌های متفاوت اقدام به جمع‌آوری اطلاعات و تدوین گزارش‌های میدانی و ارائه آن به دبیرخانه کارگروه‌های توانمندسازی و سامان‌دهی سکونتگاه‌های غیررسمی (واقع در اداره کل راه و شهرسازی) شهر کرمان داشته‌اند که محتوای گزارش‌های ارائه‌شده در سال‌های ۹۳ و ۹۴ هماهنگی بالایی را با یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد.

۶- یافته‌های تحقیق

محتوای جدول ۱ پراکندگی و سطح اشباع مصاحبه‌های صورت پذیرفته و گزاره‌ها، مفاهیم و مقوله‌های استخراج‌شده را در سطوح محلی و نهادی نشان می‌دهد.

-
- 16- Strauss
  - 17- Corbin
  - 18- Validity
  - 19- Lincoln
  - 20- guba
  - 21- reliability
  - 22- kirk
  - 23- millar

جدول ۱: پراکندگی مصاحبه‌های صورت پذیرفته در سطوح نهادی و محلی

ردیف	عنوان	فراوانی	تعداد گزاره‌های استخراج شده	
			در سطح اجتماعی محلی	در سطح نهادی
۱	تعداد مصاحبه‌ها در سطح محلی	۴۳	۱۰۱	۲۲
۲	شهرک پشت‌بند مملکت	۱۱	تعداد مفاهیم تدوین شده	
۳	شهرک پدر	۹	در سطح اجتماعی محلی	در سطح نهادی
۴	شهرک صنعتی	۱۳	۳۰	۷
۵	شهرک صیاد شیرازی	۱۰	تعداد مقوله‌های شکل گرفته	
۶	تعداد مصاحبه‌ها در سطح ساختار نهادی	۱۷ مورد	در سطح اجتماعی محلی	در سطح نهادی
۷	جنس افراد مورد مصاحبه در سطح ساختار نهادی	۱۲		
۸	زن	مرد	جنس افراد مورد مصاحبه در سطح محلی	
۹	۶	۱۱	زن	مرد
			۱۹	۲۴

۶-۱- پدیده

در جدول ۲ ما به مقوله‌ها و مفاهیم حاصل از استخراج مصاحبه‌های صورت پذیرفته در رابطه با پدیده‌ی توسعه‌نیافتگی اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان می‌پردازیم. واقعیت‌های موجود، پدیده‌ی توسعه‌نیافتگی اجتماعی در مناطق ذکر شده را حاصل انتزاع مقوله‌های فقدان مشارکت اجتماعی، ضعف سرمایه‌های اجتماعی و سازمان‌دهی اجتماعی ضعیف عنوان می‌کنند.

۶-۱-۱- در رابطه با مقوله‌ی پایین بودن سطح مشارکت اجتماعی در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان، گزاره‌ها و مفاهیم استخراج شده نشان از فقدان ظرفیت‌های لازم در منطقه و عدم تمایل ساکنین نسبت به مشارکت در بهبود شرایط اجتماعی منطقه محل سکونت خود دارد.

جلالی یکی از مشارکت‌کنندگان ساکن شهرک پدر اظهار می‌داشتند: "وقتی معلوم نیست آخرش تکلیف ما توی این منطقه چی میشه، دلیلی نداره همین‌طوری بیاییم وقتمونو هدر بدیم پای حرفای دولتیا. ما آدمای گرفتاری هستیم. برای یه لقمه نون همش باید بدویم. حالا بیاییم وقت بذاریم و هزینه کنیم یه جایی که معلوم نیست تهش به کجا می‌رسه، اومدیم و فردا آقایون گفتن بیخود اومدین اینجا، باید بساطتون رو جمع کنید، این‌طوری همه زحمتون به باد میره، نه اینکه اهل همکاری نباشیم، ما همه جوهره هستیم، اما قبلش باید تکلیفمون روشن بشه".

حسن‌زاده از مشارکت‌کنندگان ساکن در شهرک صیاد شیرازی در همین راستا عنوان می‌داشتند که: "توی این محله همه می‌خوان وضع بهتر بشه، اما مشکل اینجا هست که یه نفر پیدا نمیشه که بیافته جلو و مردم رو دور خودش جمع کنه و از این پراکندگی در بیاره، اون طوری شاید بشه نتیجه‌ی بهتری بگیریم".

اظهارات مشارکت‌کنندگان به نوعی به موضوع عدم تمایل ساکنین به مشارکت اجتماعی در مناطق موردبررسی اشاره می‌کند، اما این عدم تمایل را می‌توان به فقدان بستر و سازوکار لازم جهت مشارکت ساکنین و عدم تسهیل‌گری و هدایت‌گری ساختار نهادی محلی در این رابطه نسبت داد.

۶-۱-۲- ضعف سرمایه‌های اجتماعی مقوله‌ای دیگر در بیان پدیده‌ی توسعه‌نیافتگی اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان است که در این بررسی مبتنی بر مفاهیم پایین بودن سطح ارتباطات اجتماعی، ضعف اعتماد متقابل و ضعف نوع‌دوستی در بین ساکنین مناطق ذکر شده تعریف می‌گردد.

بنی‌اسدی از مشارکت‌کنندگان و از ساکنین منطقه‌ی شهرک پدر اظهار می‌داشتند که: "ما اینجا ارتباط زیادی با هم نداریم، رابطه‌ی همون خیلیی که زور بزنه در حد یه سلام و علیک هست و هرکی سرش توی لاک خودشه و نمی‌خواد هم کسی سر از کارش در بیاره، فقط خدا نکنه که توی شرایط سختی گیر کنی، چون نمی‌تونی رو کسی حساب باز کنی". در رابطه با مفهوم ضعف اعتماد متقابل در بین ساکنین، گزاره‌ها نشان از ضعف پیوندها و سطحی بودن روابط اجتماعی و محدود بودن تعداد ارتباطات بین فردی در مناطق ذکرشده دارد.

صادقی از مشارکت‌کنندگان ساکن در منطقه شهرک صنعتی اعتقاد داشتند: "از زمانی که اومدیم اینجا، خیلی سرمون کلاه رفته، بهتره اینجا با کسی کاری نداشته باشی، چون هرکسی به یه شکلی می‌خواد ازت سوء استفاده کنه، خیلی طول می‌کشه تا این چیزا رو بفهمی. اینجا همیشه رفتار صادقانه‌ای از خودت نشون بدی، باید یه کم بدجنسی هم بلد باشی، لزومی هم نداره با آدمایی که می‌بینی خیلی رفیق بشی، همین که یه سلام علیک داشته باشی کفایت می‌کنه". ضعف نوع‌دوستی مفهومی دیگر در رابطه با پدیده موردبررسی است که می‌توان آن را به سطحی بودن روابط و تعاملات اجتماعی در مناطق موردبررسی و فقدان ظرفیت‌های اجتماعی مناسب جهت تعمق روابط و پیوندهای اجتماعی و شکل‌گیری شبکه‌ها و یا اجتماعات محلی نسبت داد.

ایزدپناه از مشارکت‌کنندگان ساکن در منطقه شهرک صیاد شیرازی، اظهار می‌داشتند: "اینجا آدم‌ها به زندگی خودشون چسپیدن و همش در حال دویدن هستن. آرامشی نیست تا توی اون به آدمای دیگه هم فکر کنی، همینکه گلیم خودتو از آب بیرون بکشی هنر کردی، اگه مشکلتو با همسایه‌ها در میون بزاری، نه تنها کمکت نمی‌کنن، بلکه ممکنه ازت سوء استفاده هم بکنن".

اظهارات عنوان‌شده نشان از نگرش بدبینانه‌ی ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان نسبت به یکدیگر دارد؛ چراکه محیط‌های حمایت‌نشده و هدایت‌نشده توسط ساختار نهادی یا لیدرهای محلی و فقدان بستر مناسب برای شکل‌گیری تعاملات متعادل و مؤثر، خود پایه‌های تعلق و رفاقت اجتماعی را سست (قهفرخی، ۱۳۸۹: ۵۷) و تمایل به رفاقت و تعلق ساکنین نسبت به یکدیگر را تضعیف می‌نماید.

۳-۱-۶- سازمان‌دهی اجتماعی ضعیف، مقوله‌ای دیگر در رابطه با پدیده‌ی توسعه‌نیافتگی اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان تلقی می‌شود. در این بررسی، سازمان‌دهی اجتماعی ضعیف منطقه را مبتنی بر مفاهیم ساختار نیافتگی محله و عدم شکل‌گیری اجتماعات محلی تعریف می‌کنیم. در رابطه با ساختار نیافتگی اجتماعی محله به‌عنوان یک مفهوم، عمده تأکید بر گزاره‌هایی چون سیالیت اجتماعی و کالبدی محله، عدم ارتباط و شناخت ساکنین از یکدیگر علی‌رغم سکونت طولانی‌مدت در منطقه و گرایش ساکنین به حفظ منافع فردی خود است.

حسن‌زاده از مشارکت‌کنندگان ساکن در شهرک صیاد شیرازی، اظهار می‌داشتند که: "اینجا همه‌چیز در حال تغییره، چند ساله ما اینجا هستیم هنوز آرامشی رو توی این منطقه ندیدیم. یه تعداد میان و یه تعداد می‌رن، ما هنوز همسایه هامونو درست نمی‌شناسیم، اصلاً همدیگه رو نمی‌بینیم که بخوایم بشناسیم. اینجا هرکسی راه خودشو داره و اونقدر درگیر زندگی خودش هست که دیگه کاری با دیگران نداره".

عدم شکل‌گیری اجتماعات محلی، مفهومی دیگر در این رابطه است. این مفهوم مبتنی بر گزاره‌هایی چون ضعف ارتباط متقابل بین ساکنین، عدم رعایت احترام و حرمت متقابل و مبتنی بر سن و جایگاه، عدم هماهنگی بین ساکنین و فقدان رودرپایستی ساکنین با یکدیگر تعریف می‌شود.

نصیری از مشارکت‌کنندگان و ساکنین منطقه شهرک پدر اعتقاد داشتند که: "اینجا هیچ‌وقت فرصتی برای برقراری ارتباط بین ساکنین بوجود نیومده و جایی هم برای این کار نبوده، ما فقط اتفاقی توی کوچه همدیگه رو می‌بینیم و ممکنه یه سلام‌علیکی هم داشته باشیم، اما اگه یه کسی بود که شرایطشو فراهم می‌کرد (مثل یه آدم خیرخواهی که مراسم روزه برگزار کنه یا...) ممکنه ما فرصت بیش‌تری پیدا می‌کردیم تا با هم رابطه داشته باشیم".

اظهارات مشارکت‌کنندگان نشان می‌دهد که علی‌رغم طولانی بودن مدت سکونت ساکنین در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان اجتماعات محلی در این‌گونه مناطق فرصت تحقق نیافته و سکونتگاه‌های ذکر شده به دلایلی چون پایین بودن سطح مشارکت اجتماعی ساکنین، ضعف سرمایه‌های اجتماعی و سازمان‌دهی اجتماعی ضعیف منطقه، همچنان توسعه‌نیافتگی اجتماعی را تجربه می‌کنند.

جدول ۲: مفاهیم و مقوله‌های استخراج‌شده در رابطه با پدیده‌ی موردبررسی

دسته	مقوله	مفهوم
پدیده‌ی توسعه‌نیافتگی اجتماعی	پایین بودن سطح مشارکت اجتماعی ساکنین	حضور کم‌رنگ اجتماعی ساکنین
		فقدان حضور لیدرهای محلی
	ضعف سرمایه‌های اجتماعی	پایین بودن سطح ارتباطات اجتماعی
		ضعف اعتماد متقابل
		ضعف نوع دوستی
	سازمان‌دهی اجتماعی ضعیف منطقه	ساختار نیافتگی اجتماعی محله
		عدم شکل‌گیری اجتماعات محلی

۶-۲- شرایط علی

در جدول ۳ ما به مقوله‌ها و مفاهیم حاصل از استخراج مصاحبه‌های صورت‌پذیرفته در رابطه با شرایط علی توسعه‌نیافتگی اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان می‌پردازیم. بر این اساس، در حوزه‌ی مجموعه رویدادها و حوادثی که تداوم پدیده‌ی توسعه‌نیافتگی اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان را موجب شده و در دسته‌ی شرایط علی، حسب یافته‌های ناشی از تحقیق، مقوله‌های ضعف ساختار نهادی در ایفای نقش تسهیل‌گری و هدایت‌گری، فقدان امنیت تصرف، فقدان ظرفیت لازم در منطقه جهت مشارکت اجتماعی و بدنامی منطقه استخراج شده‌اند. ۶-۲-۱- در رابطه با مقوله‌ی ضعف ساختار نهادی در ایفای نقش تسهیل‌گری و هدایت‌گری و در بحث شرایط علی ما به مفاهیم انعطاف‌پذیری اندک ساختار نهادی در قبال مردم منطقه، نظارت ضعیف ساختار نهادی بر منطقه، عملکرد کمتر تخصصی ساختار نهادی در منطقه و استفاده‌ی ابزاری ساختار نهادی از مردم منطقه اشاره می‌کنیم. انعطاف‌پذیری اندک ساختار نهادی در قبال مردم منطقه مفهومی است که می‌توان آن را مبتنی بر گزاره‌های ما توی منطقه‌ی قانونی شهر هستیم، اما دولت اینجا رو به رسمیت نمی‌شناسه، لاقلاً اگه برای خونمون سند صادر می‌کردند خیالمون راحت می‌شد، خیلی دوندگی کردیم، اما هیچ اهمیتی نمی‌دن و دولتیا حاضر نیستن هیچ کاری برای پیشرفت این منطقه بکنن، تعریف می‌کنیم.

صالح‌نیا از مشارکت‌کنندگان و ساکنین منطقه‌ی شهرک صنعتی اعتقاد داشتند که: "سالای زیادیه که ما توی این منطقه زندگی می‌کنیم و خدا میدونه چقدر به ادارات دولتی رفتیم و نامه هم نوشتیم، اما ادارات دولتی نه کور می‌کنن و نه شفا می‌دن، توی این مدت شاید ده بار گفتن که مشکلاتون رو حل می‌کنیم، اما هنوز مشکلات ما سر جاشه. وضعمون روشن نیست، نمی‌دونیم چه باید بکنیم، یه روز قول میدن همکاری کنن، فرداش می‌خوان بیرونمون کنن، یه عده‌شون میان یه قولایی میدن، عده‌ی دیگه‌شون خط و نشون می‌کشن و زمان مشخص می‌کنن برای بیرون کردنمون". اظهارات مشارکت‌کنندگان نشان از آن دارد که ساختار نهادی محلی در شهر کرمان نتوانسته آن‌گونه که باید، بستر و ظرفیت لازم جهت مشارکت، حضور مؤثر و مسئولیت‌پذیری ساکنین در راستای بهبود شرایط اجتماعی مناطق موردبررسی را فراهم نماید.

مفهوم دیگر نظارت ضعیف ساختار نهادی بر منطقه است که در این بررسی مبتنی بر گزاره‌های اینجا کسی به کسی نیست و هرکی هر کار دلش بخواد می‌کنه، لازمه که نیروی انتظامی منطقه رو به دستش بگیره، مواد غذایی که توی این

منطقه می‌فروشن خیلیاشون تاریخ‌مصرف گذشته‌اس و اینجا مراکز خریدوفروش قانونی نیستن، نظارتی هم نیست، تعریف می‌کنیم.

بنی‌اسدی از مشارکت‌کنندگان و از ساکنین منطقه شهرک پدر اعتقاد داشتند که: "بعضی از ساکنین اینجا کسب‌وکاری راه انداختن، اما هیچ نظارتی نیست. اونا هر کار که دلشون بخواد می‌کنن و با هر قیمتی هم هر چیزی رو می‌فروشن، حتی چیزای غیرقانونی رو؛ چون هیشکی نظارت نمیکنه، اسمش مغازه‌اس، اما برای یه کارای دیگه باز شده". اظهارات فوق نشان می‌دهد که ساختار نهادی محلی در شهر کرمان برنامه‌ای برای مدیریت و نظارت بر روابط و مناسبات اجتماعی در مناطق موردبررسی نداشته و این مهم نیز باعث شده تا مناطق ذکرشده تبدیل به کانون‌هایی برای انواع آسیب‌ها و مسائل اجتماعی گردند.

مفهوم دیگر در این راستا، عملکرد کمتر تخصصی ساختار نهادی در رابطه با مناطق مورد مطالعه است که می‌توان آن را حاصل انتزاع گزاره‌های وقتی به ادارات مراجعه می‌کنیم سرگردانمون می‌کنن، دولتی‌ها هر روزی یک قانون جدید میارن و توی برخورد با دولتیا همیشه ما بودیم که ضرر کردیم، عنوان نمود.

نگارستانی از مشارکت‌کنندگان ساکن در شهرک پدر اظهار می‌داشتند که: "دولتی‌ها فکر نمی‌کنن که ما اینجا خانوادگی هستیم و بچه داریم، ما از دست اونا آرامش نداریم. هر روزی یه چیزی میگن، یه روز قول کمک میدن، یه روز با بلدوزر میان، یه روز با نیروی انتظامی، بابا ما توی منطقه‌ی قانونی شهریم و شما هم باید به ما خدمات بدین، آخرشم مجبورتون می‌کنیم که اینکارو بکنین".

اظهارات مشارکت‌کنندگان حکایت از آن دارد که عملکرد ساختار نهادی در راستای ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی مبتنی بر توصیه‌ها و تجویزهای اسناد بالادستی ابلاغی نبوده و ساختار ذکرشده نتوانسته آن‌گونه که انتظار می‌رود به رسالت خود در قبال بهبود وضعیت اجتماعی مناطق ذکرشده عمل نماید.

مفهوم دیگر در رابطه با مقوله‌ی ضعف ساختار نهادی در ایفای نقش تسهیل‌گری و هدایت‌گری، استفاده‌ی ابزاری ساختار نهادی محلی از ساکنین مناطق مورد مطالعه در شرایط سیاسی و اداری خاص بوده است. ما این مفهوم را مبتنی بر گزاره‌ها پای انتخابات که بیاد وسط آقایون میان سراغ ما و بعد فراموش می‌شیم، ما توی منطقه‌ی قانونی شهر هستیم، اما دولت اینجا رو به رسمیت نمی‌شناسه و لاقلاً اگه برای خونمون سند صادر می‌کردند خیالمون راحت می‌شد، تعریف می‌کنیم.

عباس‌زاده یکی از مشارکت‌کنندگان ساکن در شهرک صیاد شیرازی اظهار می‌داشتند که: "وقت انتخابات ما دیگه حاشیه نیستیم، آقایون میان برامون جلسه می‌زارن، قول و قرار می‌دن و خیلی چیزای دیگه، اما انتخابات که تموم بشه یادشون می‌ره و یا اگه ده تا قول دادن یکیشو عملی می‌کنن و باقی شو می‌زارن برای انتخابات بعدی". اظهارات مشارکت‌کنندگان نشان از عدم توجه ساختار نهادی نسبت به ضرورت تقویت اعتماد و ادغام اجتماعی و شکل‌گیری اتحاد و خودیاری‌های محله‌ای و نهادسازی‌های محلی و نقش آن در توسعه‌ی اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی دارد.

۲-۲-۶ فقدان امنیت تصرف برای ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی از جمله مقوله‌های مرتبط با شرایط علی توسعه‌نیافتگی اجتماعی مناطق مورد مطالعه در شهر کرمان محسوب می‌شود که می‌توان آن را حاصل انتزاع مفاهیم عدم اطمینان ساکنین نسبت به آینده سکونت در منطقه و عدم احساس مالکیت بر منزل مسکونی عنوان نمود.

ایزدپناه از مشارکت‌کنندگان ساکن در منطقه‌ی شهرک صیاد شیرازی اعتقاد داشتند که: "شما جای ما باشید، حاضرید برای یه جایی هزینه کنین که هر روز ممکنه دولت بیاد از اونجا بیرونتون کنه، باور کنید ما هم دوست داریم خونمون عالی باشه، محلمون تمیز باشه و... اما به شرطی که مال خودمون باشه و هر روز نگران خالی کردنش یا خراب کردنش روی سرمون نباشیم".

اظهارات مشارکت‌کنندگان نشان از ضعف ساختار نهادی محلی در استفاده از ظرفیت‌های قانونی و تخصصی به‌منظور بهبود شرایط اجتماعی مناطق موردبررسی دارد. آنچه مهم است ساختار نهادی محلی می‌توانست با دادن امنیت تصرف به ساکنین مناطق موردبررسی مشروط به پذیرفتن مسئولیت مدنی، زمینه را برای مشارکت مؤثر آن‌ها در فرآیندهای منجر به توسعه‌ی اجتماعی فراهم نماید.

مفهوم دیگر در این رابطه، عدم احساس مالکیت ساکنین بر منزل مسکونی است که ما آن را مبتنی بر گزاره‌های ده سال اینجا ساکنیم، اما همیشه نگران بودیم که فردا سقف رو روسرمون خراب نکنن و در طول این مدت هیچ‌وقت خیالمون از بابت مالکیت اینجا راحت نشده، تعریف می‌کنیم.

ایزدینا از جمله مشارکت‌کنندگان و ساکنین شهرک صیاد شیرازی اعتقاد داشتند که: "در طول چندین سالی که اینجا ساکن هستیم، همیشه با نگرانی خوابیدیم و با نگرانی بیدار شدیم و از ترس اینکه یه روز از اینجا آوارمون کنن، هیچی از زندگی نفهمیدیم، دولت هیچ کاری برای ما نکرد".

اظهارات مشارکت‌کنندگان نشان از بالا بودن میزان نگرانی آن‌ها نسبت به وضعیت مالکیت واحدهای مسکونی‌شان دارد و اینکه چگونه در طول چندین سال سکونت در مناطق موردبررسی و به دلیل مبهم بودن وضعیت مالکیت واحد مسکونی‌شان احساس خوشایندی نسبت به زندگی نداشته و امنیت خاطری را در این رابطه تجربه ننموده‌اند.

۲-۳-۶- فقدان ظرفیت لازم در منطقه جهت مشارکت اجتماعی از دیگر مقوله‌های مربوط به شرایط علی توسعه‌نیافتگی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان است که حسب یافته‌های ناشی از تحقیق، می‌توان آن را مبتنی بر مفاهیم ضعف تسهیل‌گری ساختار نهادی برای حضور اجتماعی مردم و ضعف سازوکار مناسب برای حضور اجتماعی ساکنین تعریف نمود.

در رابطه با مفهوم ضعف تسهیل‌گری ساختار نهادی ما به گزاره‌های با این کارای دولتی‌ها هیچکی اینجا برای کار دلگرم نیست، دولتی‌ها هر روز اینجا برای ما خط و نشون میکشن بعد میگن بیایید همکاری کنید، ما خیلی رفتیم توی ادارات، مسئولین ادارات حرف زدن، اما عمل نکردن، مردم باید یه امیدواری داشته باشن تا همکاری کنن و اگه دولتی همکاری کنن مردم هم میان پای کار، مردم باید دلگرم باشن، اشاره می‌کنیم.

عباس‌زاده یکی از مشارکت‌کنندگان ساکن در شهرک صیاد شیرازی، اظهار می‌داشتند که: "دولت به وظیفه خودش عمل نمی‌کنه، اونوقت انتظار داره که ما عمل کنیم، هرروز میان اینجا و برای ما خط و نشون می‌کشن به جای اینکه کمکمون کنن، اونا خوب می‌دونن که ما توی منطقه‌ی قانونی شهر هستیم، ولی یه طوری رفتار می‌کنن که میگی ما اصلاً از خارج اومدیم، مسلمون هم نیستیم".

اظهارات مشارکت‌کنندگان نشان از آن دارد که مدیریت محلی شهر کرمان، برنامه‌ای برای جلب مشارکت اجتماعی ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی در راستای بهبود شرایط اجتماعی منطقه نداشته و نتوانسته همگرایی لازم را در این رابطه و در سطح ساختارهای نهادی محلی ایجاد نماید.

مفهوم دیگر ضعف سازوکار مناسب برای حضور اجتماعی ساکنین مناطق موردبررسی است که ما آن را مبتنی بر گزاره‌های اینجا هیچکی نیست که بتونه مردم رو دور هم جمع کنه، ساکنین سرگردونن و نمی‌دونن چه طور باید همکاری کنن تا وضع بهتر بشه و فکر می‌کنم ما خودمون باید یه جمعی داشته باشیم و کارا رو با هم تقسیم کنیم، تعریف می‌کنیم. نارویی از ساکنین و مشارکت‌کنندگان منطقه‌ی پشت‌بند مملکت اظهار می‌داشتند که: "دولتی‌ها میگن مردم باید بیان پای کار، باور کنین مردم پای کار هستن، اما شما دولتی‌هاستین که همکاری نمی‌کنین، لاقلاً بیاین برای ما مشخص کنید که پای کار اومدن یعنی چی، ما باید چه کار کنیم، ما هم گرفتاریای خودمون رو داریم، هرکدوم هم به سهم خودمون پیگیر شدیم اما این شما هستین که جواب سربالا می‌دیم".

اظهارات مشارکت‌کنندگان نشان می‌دهد که در مناطق موردبررسی، ساختار نهادی محلی نتوانسته همراهی و اعتماد ساکنین را جهت مشارکت در روندهای منجر به توسعه‌ی جلب و سازوکار مناسب را جهت مشارکت و حضور مؤثر اجتماعی ساکنین ایجاد نماید.

۶-۲-۴- بدنامی منطقه، آخرین مقوله در بحث شرایط علی توسعه‌نیافتگی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان است. این مقوله حاصل انتزاع مفاهیم نگرش منفی افراد بیرونی و برجسب‌های منفی افراد بیرونی است. در رابطه با مفهوم نگرش منفی افراد بیرونی نسبت به سکونتگاه‌های غیررسمی، ما به گزاره‌های کافی‌بگی کجا زندگی می‌کنی یا به طور دیگر نگرش منفی می‌کنی و مردم فکر می‌کنند ساکنین این‌طور جاها همه آدمای خلافکار و خرابکار هستن، اشاره می‌کنیم.

عباسی از مشارکت‌کنندگان و ساکنین شهرک پشت‌بند مملکت عنوان می‌داشتند که: "آقایون به جوری در مورد ما صحبت میکنند که می‌گی ما همه‌مون جنایتکاریم، حتی پلیس هم جرأت نمی‌کنه بیاد توی این منطقه".

اظهارات مشارکت‌کنندگان نشان از نگرش منفی ساختار نهادی نسبت به مناطق موردبررسی و ساکنین این‌گونه مناطق دارد؛ نگرشی که ساختار نهادی محلی به جامعه نیز انتقال داده و باعث شده تا در سطح جامعه‌ی محلی (شهر کرمان) نیز ذهنیتی منفی نسبت به مناطق مورد اشاره و ساکنین آن ایجاد گردد.

آخرین مفهوم در این رابطه برجسب‌های منفی افراد بیرونی نسبت به مناطق موردبررسی و ساکنین آن است. این مفهوم را می‌توان حاصل انتزاع گزاره‌های "ما توی منطقه قانونی شهر هستیم، اما به ما میگن حاشیه شهر، بابت زمینی اینجا ما پول دادیم، اما به اینجا میگن زورآباد و به منطقه ما که شهرک قمر بنی‌هاشم هست، میگن پشت‌بند مملکت، دونه مرغی و... عنوان نمود.

حسینی از مشارکت‌کنندگان و ساکنین شهرک پدر اعتقاد داشتند که: "اسم این‌طور مناطق به بدنامی دررفته، چندین سال توی این منطقه داریم توی بدترین وضعیت زندگی می‌کنیم، هیچ حقی هم تا حالا به ما داده نشده، نمیدونم آقایون چه انتظاری از ما دارن که در مورد همه ما بدحرفی هم می‌کنن".

اظهارات مشارکت‌کنندگان نشان از اعتراض آن‌ها نسبت به برجسب‌های منفی داده شده به مناطق موردبررسی دارد. آن‌ها همچنین نسبت به نقش ساختارهای نهادی دولتی نیز در این رابطه انتقاد داشته که به‌جای همکاری و تسهیل‌گری و کمک همه‌ی تلاش خود را معطوف به بدنام کردن مناطق موردبررسی نموده و این در حالی است که می‌توانست در راستای بهبود شرایط اجتماعی مناطق ذکر شده و ایجاد ظرفیت‌های محلی لازم در این خصوص، اقداماتی سازنده داشته باشد.

جدول ۳: مفاهیم و مقوله‌های استخراج‌شده مربوط به شرایط علی

دسته	مقوله	مفهوم
شرایط علی	ضعف ساختار نهادی در ایفای نقش تسهیل‌گری و هدایت‌گری	انعطاف‌پذیری اندک ساختار نهادی در قبال مطالبات اجتماعی مردم منطقه
		نظارت ضعیف ساختار نهادی بر منطقه
		عملکرد کمتر تخصصی ساختار نهادی در منطقه
		استفاده‌ی ابزاری ساختار نهادی از مردم منطقه حسب مناسبت‌های سیاسی
	فقدان امنیت تصرف	عدم اطمینان ساکنین نسبت به آینده‌ی سکونت در منطقه
		عدم احساس مالکیت بر منزل مسکونی
	فقدان ظرفیت لازم در منطقه جهت مشارکت اجتماعی	ضعف تسهیل‌گری ساختار نهادی برای حضور اجتماعی مردم
		ضعف سازوکار مناسب برای حضور اجتماعی ساکنین
	بدنامی منطقه	نگرش منفی افراد بیرونی
		برجسب‌های منفی افراد بیرونی

۶-۳- زمین

در جدول ۴ ما به مقوله‌ها و مفاهیم حاصل از استخراج مصاحبه‌های صورت‌پذیرفته در رابطه با شرایط زمینه‌ای توسعه‌نیافتگی اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان می‌پردازیم. در این راستا نتیجه‌ی حاصل از استخراج مصاحبه‌های صورت‌پذیرفته، انتزاع مقوله‌های آسیب‌خیز بودن محیط اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی و کم‌برخورداری مناطق مورد اشاره از خدمات شهری است.

۶-۳-۱- مقوله آسیب‌خیز بودن محیط اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی را می‌توان مبتنی بر مفاهیم فراهم بودن بستر آسیب اجتماعی در منطقه و بالا بودن تعداد افراد در معرض آسیب اجتماعی منطقه تعریف نمود.

در رابطه با مفهوم فراهم بودن بستر آسیب، ما به گزاره‌های هر نوع موادی که بخواهی می‌تونی توی این منطقه پیدا کنی، جاهایی مختلفی اینجا داره که معتادا اونجا جمع میشن و تزریق می‌کنن، اشاره می‌کنیم. ایزدپناه از مشارکت‌کنندگان ساکنین منطقه شهرک صیاد شیرازی اظهار می‌داشتند که: "دیواربه‌دیوار خونه ما، طرف داره مواد می‌فروشه و یه جایی هم درست کرده برای کسانی که می‌خوان مصرف کنن، توی هر کدوم از این کوچه‌ها یه خونه‌هایی هست که توش خیلی کارا میشه، اینجا کسی حریم و حرمتی برای کسی قائل نیست، کسی هم پیگیر نمیشه، تازه پیگیر هم که بشی کسی جوابت نمیده".

اظهارات مشارکت‌کنندگان حکایت از فراهم بودن بستر آسیب‌پذیر در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان و در معرض آسیب بودن ساکنین مناطق ذکر شده دارد.

مفهوم دیگر در این رابطه بالا بودن تعداد افراد در معرض آسیب اجتماعی منطقه است. این مفهوم را می‌توان حاصل انتزاع گزاره‌های کودکان کار اینجا زیاد هستن، زناپی رو اینجا داریم که شوهراشون اصلاً معلوم نیست کجا هستن. خانواده‌هایی رو داریم که مرداشون زندان، آدمای دردمند و معلول اینجا زیاد داریم، اینجا ساکنین وضع مالی خوبی ندارن به همین دلیل تریاک دوا می‌همه‌ی دردا شونه، خانواده‌هایی رو داریم که زن و شوهر هر دو معتادن و به خاطر بیکاری و نادانی طلاق زیاد داریم، عنوان نمود.

خدایی از مشارکت‌کنندگان و ساکنین شهرک صنعتی اظهار می‌داشتند که: "اینجا ساکنین هیچ پشتیبانی ندارن و خیلی راحت زمین می‌خورن، اینجا خانواده‌هایی رو داریم که مردشون زندونه یا بیکار یا معتاده یا بیماره و... بچه‌هایی هستن که پدر بالاسرشون نیست و...".

اظهارات مشارکت‌کنندگان نشان می‌دهد که ساکنین مناطق مورد بررسی ما در معرض انواع اختلالات و آسیب‌های اجتماعی بوده و به دلایلی چون فقر و محرومیت تشدید یافته و مضاعف همچنین نداشتن پشتیبان و حمایت اجتماعی، نمی‌توانند بهبودی در وضعیت اجتماعی خود ایجاد نمایند.

۶-۳-۲- مقوله‌ی دیگر در رابطه با بستر و زمینه‌ی پدیده‌ی توسعه‌نیافتگی اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان، کم‌برخورداری مناطق ذکر شده از خدمات شهری است. این مقوله را می‌توان حاصل انتزاع مفاهیم برخوردار نبودن منطقه از کالبد شهری، نبود مراکز آموزشی قابل قبول در منطقه، سازوکار حمل‌ونقل عمومی ضعف منطقه و پایین بودن سطح بهداشت منطقه عنوان نمود.

بنی‌اسدی از مشارکت‌کنندگان و از ساکنین منطقه‌ی شهرک پدر اظهار می‌داشتند که: "اینجا ما هیچ امکاناتی نداریم، وضعیت محل زندگیمون از روستا هم بدتره، آشغال، فاضلابا، کوچه‌ها، خونه‌ها و... خودتون که دارین می‌بینین، هرچی هم پیگیر شدیم، فایده‌ای نداشت".

حسینی‌نسب از جمله ساکنین و مشارکت‌کنندگان، منطقه پشت‌بند مملکت، هم اظهار می‌داشتند که: "توی این منطقه هیچ وسیله‌ی حمل‌ونقلی نداریم، رفت به شهر برامون خیلی سخت هست و به خاطر همین که دور به دور میریم شهر، اگه یه خط واحدی، تاکسی و... چیزی بود، کار ما رو راحت می‌کرد".

اظهارات مشارکت‌کنندگان نشان می‌دهد که سکونتگاه‌های غیررسمی در شهر کرمان، فاقد حداقل خدمات پایه زندگی شهری بوده و عموماً از خدمات آموزشی موردنیاز برای انتقال دانش، مهارت و تغییر نگرش برخوردار نمی‌باشند که این خود فرآیند توانمندسازی و ساماندهی و توسعه‌ی را در مناطق ذکرشده با موانع جدی و مضاعفی روبه‌رو می‌سازد.

جدول ۴: مفاهیم و مقوله‌های مربوط به زمینه و بستر

دسته	مقوله	مفهوم
شرایط زمینه‌ای	آسیب خیز بودن محیط اجتماعی منطقه	فراهم بودن بستر آسیب اجتماعی در منطقه
		بالا بودن تعداد افراد در معرض آسیب اجتماعی منطقه
	کم‌برخوردار بودن منطقه از خدمات شهری	برخوردار نبودن منطقه از کالبد شهری
		نبودن مراکز آموزشی قابل قبول در منطقه
		سازوکار حمل‌ونقل عمومی ضعف منطقه
		پایین بودن سطح بهداشت منطقه

۶-۴- شرایط مداخله‌گر

در جدول ۵ ما به مقوله‌ها و مفاهیم حاصل از استخراج مصاحبه‌های صورت‌پذیرفته در رابطه با شرایط مداخله‌گر توسعه‌نیافتگی اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان می‌پردازیم. در این راستا مقوله‌های کم‌توانی ساختار نهادی در تفسیر اسناد بالادستی، کم‌توانی ساختار نهادی در اجرای سند بالادستی مربوط به سامان‌دهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی و گرایش ساختار نهادی محلی به سیاسی کردن موضوعات اجتماعی استخراج شده‌اند. این مقوله‌ها را می‌توان حاصل انتزاع مفاهیم ضعف شناخت تخصصی ساختار نهادی از موضوع، سردرگمی ساختار نهادی در اجرای برنامه، مشخص نبودن یک دستگاه متولی مسلط برای اجرای برنامه، تجربه‌ی کاری ضعیف نمایندگان ساختار نهادی در کارگروه سامان‌دهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی، ضعف آموزش لازم کارشناسان ساختار نهادی برای کار تخصصی، نگاه سیاسی ساختار نهادی به موضوعات اجتماعی و گرایش ساختار نهادی محلی به بهره‌برداری سیاسی از موضوعات اجتماعی عنوان نمود.

شفیعی از مشارکت‌کنندگان سطح نهادی اظهار می‌داشتند که: "ما تاکنون توی این جور کارا نبودیم و چیزی نمی‌دونیم و از آن بدتر اینه که مسئولین کارگروه هم چیز زیادی در این رابطه نمی‌دونن و از طرز صحبتاشون کاملاً مشخصه که آن‌ها هم آشنایی خاصی با این‌طور کارا ندارن".

مریدی از جمله دیگر مشارکت‌کنندگان سطح نهادی در این رابطه اعتقاد داشتند که: "بهتر بود کار را به دست یک آدم کارآزموده می‌دادند که می‌دانست چه باید بکند، این‌طوری ما به‌جایی نمی‌رسیم، وظیفه‌ی دستگاه‌ها مشخص نیست، ما فقط می‌آییم در جلسات شرکت می‌کنیم، اما کار به نظرم آسان نمیاد، به‌خصوص آن قسمتی که باید با همکاری مردم انجام بشه".

اظهارات مشارکت‌کنندگان نشان از ضعف شناخت تخصصی ساختار نهادی محلی شهر کرمان نسبت به موضوع سامان‌دهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی، اسناد، دستورالعمل‌ها و ظرفیت‌های قانونی ابلاغی در این رابطه دارد. این مسئله باعث انحراف ساختار نهادی محلی از رسالت تعریف‌شده برای آن و عدم توانایی آن در اجرای برنامه‌های ابلاغی در رابطه با بهبود وضعیت اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی شده است.

جدول ۵: مفاهیم و مقوله‌های مربوط به شرایط مداخله‌گر

دسته	مقوله	مفهوم
شرایط مداخله‌گر	پایین بودن ظرفیت ساختار نهادی در تفسیر اسناد بالادستی	ضعف شناخت تخصصی ساختار نهادی از موضوع
		سردرگمی ساختار نهادی در اجرای برنامه
	پایین بودن ظرفیت ساختار نهادی در اجرای اسناد بالادستی	تجربه‌ی کاری ضعیف نمایندگان ساختار نهادی
		مشخص نبودن یک دستگاه متولی مسلط برای اجرای برنامه
	گرایش ساختار نهادی به سیاسی کردن موضوعات اجتماعی	ضعف آموزش لازم کارشناسان ساختار نهادی
		نگاه سیاسی ساختار نهادی به موضوعات اجتماعی
		گرایش ساختار نهادی محلی به بهره‌برداری سیاسی از موضوعات اجتماعی

۶-۵- راهبردهای عمل/تعامل

در جدول ۶ ما به مقوله‌ها و مفاهیم حاصل از استخراج مصاحبه‌های صورت پذیرفته در رابطه با راهبردهای ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان به‌منظور دستیابی به توسعه‌ی اجتماعی می‌پردازیم. در این بررسی مقوله‌های حرکت‌های هدایت‌نشده‌ی فردی و جمعی ساکنین و انفعال ساکنین مناطق موردبررسی در برابر شرایط اجتماعی موجود منطقه از جمله راهبردهایی هستند که با توجه به شرایط زمینه‌ای و مداخله‌گر و به‌منظور دستیابی به هرگونه بهبود در عرصه‌های اجتماعی، توسط ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان به کار گرفته شده‌اند.

سیدی از مشارکت‌کنندگان ساکن در منطقه شهرک صنعتی اعتقاد داشتند که: "در طول مدتی که اینجا ساکنیم، هر کدوم از ما راه‌های مختلفی رو رفته، اما نتیجه‌ای در بر نداشته، نامه‌نگاری کردیم، جلوی استانداری جمع شدیم، خیلیا از ساکنین دفتر نماینده‌ها رفتن، بعضی هم رفتن توی ادارات سروصدا راه انداختن و... اتفاق خاصی نیفتاده".

خدایی نیز از جمله مشارکت‌کنندگان ساکن در شهرک صنعتی اعتقاد داشتند که: "خیلیا توی این منطقه وقتی دیدن هرچی می‌دون نتیجه‌ای نمی‌گیرن دیگه بی‌خیال شدن و اصلاً دیگه پیگیر هم نمیشن، توی بدترین جا دارن زندگی می‌کنن، اما هیچ اعتراضی هم ندارن هیچ کاری هم نمی‌کنن".

اظهارات مشارکت‌کنندگان نشان می‌دهد که راهبردهای ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی در راستای بهبود وضعیت اجتماعی مناطق ذکرشده به دلیل عدم تسهیل‌گری و هدایت‌گری ساختار نهادی و عدم شکل‌گیری ظرفیت‌های محلی مبتنی بر قواعد، منابع و روش‌های تعریف‌شده در سند بالادستی ابلاغی تدوین‌شده و بیش‌تر متکی بر هیجانات و احساسات فردی و پیگیری‌های سازمان‌نیافته و هدایت‌نشده‌ی ساکنین بوده‌اند.

جدول ۶: گزاره‌ها، مفاهیم و مقوله‌های مربوط به راهبردهای عمل/تعامل

دسته	مقوله	مفهوم
راهبردهای عمل/تعامل	اقدام ساکنین به حرکت‌های هدایت نشده در راستای بهبود شرایط اجتماعی منطقه	اقدام ساکنین به حرکت‌های فردی هدایت‌نشده
		اقدام ساکنین به حرکت‌های جمعی هدایت‌نشده
	انفعال ساکنین در برابر شرایط اجتماعی موجود منطقه	کنار آمدن ساکنین با شرایط اجتماعی منطقه
		رها نمودن شرایط اجتماعی موجود منطقه به حال خود توسط ساکنین

۶-۶- پیامدها

در جدول ۷ ما به مقوله‌ها و مفاهیم حاصل از استخراج مصاحبه‌های صورت پذیرفته در رابطه با پیامدهای ناشی از راهبردهای ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان به منظور دستیابی به توسعه‌ی اجتماعی مناطق ذکرشده، می‌پردازیم. در این بررسی، عدم تحقق توسعه‌ی مشارکتی و تداوم توسعه‌نیافتگی اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان به‌عنوان مقوله‌ی اصلی و عدم تمایل ساکنین به مشارکت در راستای بهبود شرایط اجتماعی منطقه، عدم اعتماد ساکنین نسبت به ساختار نهادین و عدم اعتماد اجتماعی ساکنین نسبت به یکدیگر، به‌عنوان مفاهیم مرتبط با مقوله اصلی معرفی می‌شوند.

بنی اسدی از مشارکت‌کنندگان و از ساکنین منطقه‌ی شهرک پدر اظهار می‌داشتند که: "دولت هیچ همکاری با ما نداشته و همین‌ها هم که می‌بینید ما با زور چوب و چماق آوردیم، آگه جاده رو نمی‌بستیم و با نیروی‌های دولتی درگیر نمی‌شدیم، الآن همین هم نبود و تا حالا مارو از اینجا بیرون کرده بودن، شما فکر می‌کنید اینا حرف حساب حالیشون هست".

مرادی از جمله دیگر مشارکت‌کنندگان و از ساکنین منطقه‌ی پشت‌بند مملکت اظهار می‌داشتند که: "دولتیا قابل اعتماد نیستن، هر دفعه یه چیزی می‌گن به خاطر همین‌ها که به حرفای اینا اعتباری نیست، شاید باورتون نشه، اما اینا تکلیفشون با خودشون هم روشن نیست".

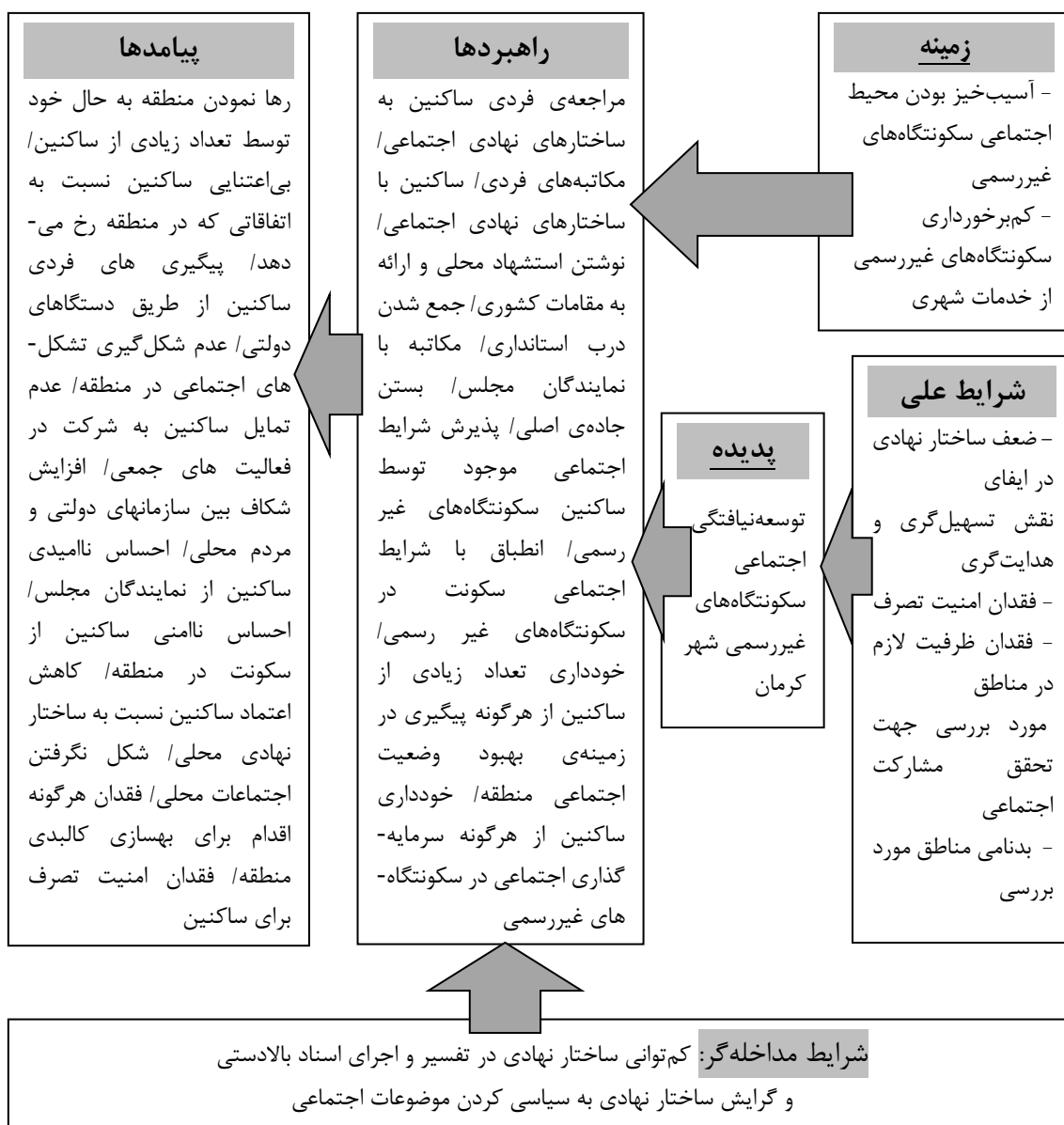
اظهارات مشارکت‌کنندگان نشان می‌دهد که علی‌رغم همه ظرفیت‌های قانونی ابلاغی در رابطه با سامان‌دهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی این‌گونه مناطق در شهر کرمان و در حوزه‌های اجتماعی نتوانسته‌اند بهبود مورد انتظار را تجربه نمایند؛ چراکه شرایط علی، زمینه‌ای، مداخله‌گر و راهبردهای اتخاذشده توسط ساکنین مناطق مورد مطالعه حافظ وضع موجود منطقه بوده است.

جدول ۶: مفاهیم و مقوله‌های مربوط به پیامدهای حاصل از راهبردهای عمل تعامل

دسته	مقوله	مفهوم
راهبردهای عمل/تعامل	عدم تحقق توسعه‌ی مشارکتی و تداوم توسعه‌نیافتگی اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان	عدم تمایل ساکنین به مشارکت در راستای بهبود شرایط اجتماعی منطقه
		عدم اعتماد ساکنین نسبت به ساختار نهادین
		عدم اعتماد اجتماعی ساکنین نسبت به یکدیگر

۶-۷- مدل پارادایمی

در شکل ۲ و با واسطه‌ی استراتژی مدل پارادایمی، موانع توسعه‌ی اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان را در ابعاد پدیده، شرایط علی، شرایط زمینه‌ای، شرایط مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها تبیین می‌کنیم. اینکه چگونه مناطق مورد بررسی در شهر کرمان، علی‌رغم گذشت بیش از یک دهه از زمان تصویب سند بالادستی سامان‌دهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی، به‌واسطه‌ی عدم‌تغییر شرایط علی، ضعف شرایط مداخله‌گر، آشفتگی شرایط زمینه‌ای و ناکارآمدی راهبردهای اتخاذشده توسط ساکنین، پیامدهای مورد انتظار (توسعه‌ی مشارکتی در عرصه‌های اجتماعی) را تجربه نموده است.

۷- نتیجه‌گیری و پیشنهادها

نتایج حاصل از تجربیات مشارکت‌کنندگان، پدیده‌ی توسعه‌نیافتگی اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان را مبتنی بر مقوله‌های پایین بودن سطح مشارکت اجتماعی ساکنین، ضعف سرمایه‌های اجتماعی و سازمان‌دهی اجتماعی ضعیف مناطق موردبررسی تعریف و در رابطه با شرایط علی مربوط به پدیده‌ی ذکرشده به مقوله‌های ضعف ساختار نهادی در ایفای نقش تسهیل‌گری و هدایت‌گری، فقدان امنیت تصرف برای ساکنین، فقدان ظرفیت لازم در مناطق موردبررسی جهت مشارکت اجتماعی و بدنامی مناطق موردبررسی اشاره می‌کند. بر اساس نتایج تحقیق، شرایط زمینه‌ای مربوط به توسعه‌نیافتگی اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان را مقوله‌های محیط اجتماعی آسیب‌خیز و محیط اجتماعی کم‌برخوردار از خدمات شهری تشکیل داده و در رابطه با شرایط مداخله‌گر به مقوله‌های پایین بودن ظرفیت ساختار نهادی محلی در تفسیر و اجرای اسناد بالادستی ابلاغی و گرایش ساختار نهادی به سیاسی کردن موضوعات اجتماعی استناد می‌شود.

با توجه به مطالب ذکر شده در رابطه با پدیده‌ی مورد مطالعه و شرایط علی، مداخله‌گر و زمینه‌ای آن، می‌توان این‌گونه عنوان نمود که: ساختار نهادی محلی علی‌رغم ابلاغ اسناد و ظرفیت‌های قانونی مربوطه نسبت به رسالت خود در بحث سامان‌دهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی بیگانه بوده و مداخلات کارشناسی لازم در رابطه با ایجاد ظرفیت و زمینه‌ی مناسب برای مشارکت، مطالبه‌گری، پیگیری و در کل اتخاذ راهبردهای مؤثر به‌منظور دستیابی به توسعه‌ی اجتماعی مناطق مورد بررسی را برای ساکنین فراهم ننموده است و این مهم دستیابی به توسعه‌ی مشارکتی در راستای تحقق توسعه‌ی اجتماعی را برای ساکنین مناطق مورد بررسی محدود و توسعه‌نیافتگی اجتماعی در مناطق مورد مطالعه را تداوم بخشیده است. تأکید مداوم ساختار نهادی محلی بر غیرقانونی بودن سکونت در مناطق ذکر شده و انتخاب استراتژی تخریب و اخراج و تحقیر در این‌گونه فضاها به‌جای مواجهه کارساز و تأکید بر رد کلیه‌ی مطالبات ساکنین با توجیه غیرقانونی بودن ماهیت سکونت آن‌هم برای مدت بیش از ده سال، امکان شکل‌گیری زمینه و ظرفیت‌های فردی و اجتماعی مناسب به‌منظور مشارکت ساکنین در فرایندهای منجر به توسعه را محدود نموده است.

تفسیر مدل پارادایمی تدوین شده، هرگونه بهبود در پدیده‌ی توسعه‌نیافتگی اجتماعی در مناطق مورد مطالعه را در وهله‌ی اول منوط به انجام مداخله‌های تسهیل‌گرانه، هدایت‌گرانه و حمایت‌گرانه ساختارهای نهادی محلی و در مرحله‌ی بعد وابسته به زمینه‌ی مساعد و ظرفیت‌های فردی و اجتماعی ساکنین در اتخاذ راهبردهای مؤثر می‌داند که می‌توانند در امتداد مداخلات ساختارهای نهادی محلی پیامدهای مورد انتظار را در مواجهه با شرایط علی و به‌منظور تعدیل و تلطیف آن تسهیل‌گری نموده و موانع توسعه‌ی اجتماعی با رویکرد مشارکتی را تا حد امکان کاهش دهند.

توسعه در هر زمینه‌ای، نیازمند نقش‌آفرینی و مسئولیت‌پذیری ساختارهای نهادی و بخصوص ساختار نهادی توسعه-طلب است. ساختارهای نهادی ضعیف و ناکارآمدی توسعه نمی‌توانند تسهیل‌گر فرآیندهای منجر به توسعه به‌خصوص در مناطق دارای شرایط خاص باشند. تدوین و ابلاغ قوانین مرتبط با یک موضوع بدون ایجاد ظرفیت‌های لازم در ساختارهای اجرایی و بدون نظارت و پیگیری کارشناسی و آگاهی بخشی و آموزش به مجریان، راه به جایی نمی‌برد. در رابطه با سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان، ساختارهای نهادی مجری، نسبت به ماهیت برنامه و روند اجرای آن شناخت لازم را نداشته و ساختارهای نظارتی نیز در این رابطه پیگیری ننموده و به همین دلیل، سند بالادستی ابلاغی سامان‌دهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی سال ۱۳۸۲ تا سال ۱۳۹۳ فرصت اجرا نیافته و در سال ۱۳۹۳ نیز برای همیشه کنار گذاشته شد.

بهبود در سکونتگاه‌های غیررسمی، نیازمند جلب همکاری ساکنین و ایجاد انگیزه در آن‌ها برای مشارکت و همکاری است. دادن امنیت تصرف به ساکنین مشروط به همکاری و مسئولیت‌پذیری مدنی آن‌ها، آن‌هم در شرایطی که ظرفیت‌های قانونی مربوط به آن نیز ابلاغ گردیده است، تسهیل‌گری برای شکل‌گیری تشکل‌های اجتماعی در منطقه و هدایتگری در رابطه با ظرفیت‌ها، حرکت‌ها و اقدامات اجتماعی ساکنین، می‌تواند تسریع‌کننده‌ی فرآیندهای منجر به توسعه در مناطق مورد بررسی باشد، اما این مهم در مناطقی که برچسب غیرقانونی خورده و طرد شده‌اند، نیازمند مداخله‌های کارشناسی و تخصصی ساختارهای نهادی محلی است.

۸- منابع

- ۱- احدیان، امید، شاکر اردکانی، رضا (۱۳۹۱). تقویت مدیریت محلی، راهکارهایی در جهت توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی (مطالعه‌ی موردی: محمودآباد اصفهان). مجله‌ی مدیریت شهری، شماره‌ی ۳۲، صص ۳۲۶-۳۱۱.
- ۲- اداره کل راه و شهرسازی استان کرمان (۱۳۹۳)، گزارش وضعیت آسیب‌های اجتماعی در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان
- ۳- ازکیا، مصطفی، غفاری، غلامرضا (۱۳۸۴). جامعه‌شناسی توسعه، تهران: انتشارات کیهان.
- ۴- استروس، انسلم، کریبن، جولیت (۱۹۹۰). اصول و روش تحقیق کیفی، ترجمه بیوک محمدی، تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

- ۵- استروس، انسلم، کربین، جولیت (۱۹۹۰). مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه‌ی زمینه‌ای، ترجمه‌ی ابراهیم افشار، تهران: نشر نی.
- ۶- اعلو، عجم، رایبسون، جمیمز (۱۳۹۲). نقش نهادها در رشد و توسعه، مترجم محمدحسین نعیمی‌پور، مجله‌ی اطلاعات سیاسی- اقتصادی، شماره‌ی ۲۹۳، صص ۱۰۹-۹۰.
- ۷- بابایی فرد، اسد (۱۳۸۹). توسعه‌ی فرهنگی و توسعه‌ی اجتماعی در ایران، فصلنامه‌ی رفاه اجتماعی، سال دهم، شماره‌ی ۳۷، صص ۷-۵۶.
- ۸- بیوکی، جلال، پورغلام، هادی (۱۳۹۳). رویکرد راهبردی به ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی در کلان‌شهرهای کشور: مطالعه‌ی موردی شهرک نوده مشهد، ششمین کنفرانس برنامه‌ریزی و مدیریت شهری، مشهد، ۲۲-۲۱.
- ۹- توانگر، فاتح، قاسمی، سید رامین، رجبی گیلان، نادر، خرمی‌راد، حمید (۱۳۹۳). کلید گمشده‌ی امنیت اجتماعی در سکونتگاه‌های غیررسمی، فصلنامه‌ی مددکاری اجتماعی، دوره‌ی ۳، شماره‌ی ۱، صص ۲۶-۱۶.
- ۱۰- جغتایی، فائزه، موسوی، میرطاهر، زاهدی، محمدجواد (۱۳۹۵). ابعاد و مؤلفه‌های توسعه‌ی اجتماعی در برنامه‌های توسعه. فصلنامه‌ی رفاه اجتماعی، شماره‌ی ۶۳، صص ۵۵-۸۸.
- ۱۱- جهاد دانشگاهی (۱۳۹۴). سکونتگاه‌های غیررسمی، تهران: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی.
- ۱۲- حاجی‌پور، خلیل (۱۳۸۵). برنامه‌ریزی محله محور رهیافتی کارآمد در ایجاد مدیریت شهری پایدار، نشریه‌ی هنرهای زیبا، شماره‌ی ۲۰۶، صص ۳۷-۴۶.
- ۱۳- حیدری، محمدجواد، لطفی، فاطمه (۱۳۹۴). ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی در شهر زنجان (مطالعه‌ی موردی: محله‌ی اسلام‌آباد)، فصلنامه‌ی جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دوره‌ی هفتم، شماره‌ی ۲۶، صص ۱۷۶-۱۵۱.
- ۱۴- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۶). توسعه‌ی و تضاد، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- ۱۵- سفیدسنگی، علی، فراشیانی، حسین، حسن‌زاده چوکانلو، حسین (۱۳۹۶). بازتاب توسعه‌ی اجتماعی در قوانین برنامه‌های پنج‌گانه توسعه‌ی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران ۱۳۹۴-۱۳۶۸، فصلنامه‌ی توسعه‌ی اجتماعی، دوره‌ی ۱۲، شماره‌ی ۱، صص ۱۸۴-۱۵۱.
- ۱۶- سفیری، خدیجه، ایمانین، سارا (۱۳۸۸). مطالعه‌ی جامعه‌شناسی مفاهیم سلامتی و بیماری و رفتارهای مرتبط با سلامتی نزد دختران دانشجو، دانشنامه‌ی علوم اجتماعی، شماره‌ی ۱، صص ۱۶۶-۱۴۵.
- ۱۷- صابری‌فر، رستم، محمودفال، سلیمان، قیصاری، صدیقه (۱۳۸۹). توسعه‌ی محلی پایدار و جلب مشارکت حداکثری مردم بر اساس تجارب پروژه‌ی بین‌المللی ترسیب کربن، شماره‌ی ۲۸، صص ۵۴-۴۱.
- ۱۸- صادقی، یدالله (۱۳۸۹). فقرزدایی و تأمین رفاه سکونتگاه‌های غیررسمی با رویکرد مقتدر سازی در میان‌آباد در اسلام‌شهر، فصلنامه‌ی رفاه اجتماعی، شماره‌ی ۳۷، صص ۱۸۶-۱۵۵.
- ۱۹- صالحی امیری، سیدرضا، خدایی، زهرا (۱۳۹۰). حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی، تهران: انتشارات ققنوس.
- ۲۰- عنبری، موسی (۱۳۹۲). جامعه‌شناسی توسعه، تهران: انتشارات سمت.
- ۲۱- غفاری، غلامرضا، حبیب‌پور گتایی، کرم (۱۳۹۴). سیاست اجتماعی بنیان‌های مفهومی و نظری، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ۲۲- فاضلی، محمد، فتاحی، سجاد، رفیعی، نسترن (۱۳۹۲). توسعه‌ی اجتماعی، شاخص‌ها و جایگاه ایران در جهان. فصلنامه‌ی مطالعات توسعه‌ی اجتماعی و فرهنگی، شماره‌ی ۱، صص ۱۸۲-۱۵۹.
- ۲۳- فلیک، اوه (۲۰۰۶). درآمدی بر روش تحقیق کیفی، ترجمه‌ی هادی جلیلی، تهران: نشر نی.
- ۲۴- گروه مشاوران بعد تکنیک (۱۳۸۶)، گزارش طرح توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمان.
- ۲۵- گریفین، کیث، مک کنلی، تری (۱۹۹۴). تحقق استراتژی‌های توسعه‌ی انسانی، ترجمه‌ی غلامرضا خواجه‌پور، تهران: انتشارات مؤسسه‌ی عالی پژوهش تأمین اجتماعی.
- ۲۶- محمدپور، احمد (۱۳۹۲). روش تحقیق کیفی ضد روش، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
- ۲۷- مدنی قهفرخی، سعید (۱۳۸۹). جماعت‌گرایی، تهران: انتشارات یادآوران.
- ۲۸- مشهدی احمد، محمود (۱۳۹۲). معنی و مفهوم نهاد در اقتصاد نهادگرا، فصلنامه‌ی پژوهشنامه‌ی اقتصادی، شماره‌ی ۴۸، صص ۷۷-۴۸.

- ۲۹- معاونت پژوهش‌های اقتصادی مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۳). نقش نهادها و تضمین حاکمیت قانون در رشد و توسعه‌ی اقتصادی، تهران: دفتر پژوهش‌های مجلس.
- ۳۰- منتظرشاد، پریسا، گودرزی، سروش، محمد، مهدی، نقدی، اسداله (۱۳۹۶). نقش عوامل اجتماعی در بهبود اجتماع‌پذیری سکونتگاه‌های غیررسمی (مطالعه‌ی موردی: کوی خضر)، مجله مطالعات محیطی هفت حصار، شماره‌ی ۲۰، صص ۶۶-۵۵.
- ۳۱- میره‌ای، محمد، حاتمی‌نژاد، حسین، خدایی، زهرا (۱۳۹۱). اسکان غیررسمی در ایران و جهان. تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.
- ۳۲- میکلسن، بریتا (۱۳۸۷). روش‌های توسعه، ترجمه‌ی محمدجواد ناطق‌پور، تهران: انتشارات پژوهشکده‌ی مطالعات اجتماعی و فرهنگی.
- ۳۳- نقدی، اسداله، صادقی، رسول (۱۳۸۵). حاشیه‌نشینی، چالشی فراروی توسعه‌ی پایدار (با تأکید بر شهر همدان)، فصلنامه‌ی رفاه اجتماعی، شماره‌ی ۲۰، صص ۲۳۳-۲۱۳.
- ۳۴- هومن، حیدر علی (۱۳۸۵). راهنمای پژوهش کیفی، تهران: انتشارات سمت.
- ۳۵- هیئت‌وزیران (۱۳۸۲). سند ملی توانمندسازی و سامان‌دهی سکونتگاه‌های غیررسمی (۰۴۴۸۳۳/ت ۲۹۲۷۱ ه م‌صوب ۱۳۸۲/۱۱/۱۹).
- 36- Adesiyan O., Osmond, S., Iroham, C. (2011). Informal land market: Alternative approach to mass residential housing provision in South-Western Nigeria, *Journal of Geography and Regional Planning* Vol. 4, pp 598-603
- 37- Corbin, J., Strauss, A. (1990a). Grounded theory: procedures, canons, evaluative criteria, *Journal of qualitative sociology*, issue 1, pp 3-21.
- 38- Hollar. Lucas, T. (2008). The sisyphusian predicament: existentialism and a grounded theory analysis of the experience and practice of public administration, dissertation of doctor of Philosophy: Florida Atlantic University.
- 39- Khalifa, A. K. (2011). Architectural engineering evolution of informal settlements upgrading strategies in Egypt. *Journal of habitat international*, issue 35, pp40-49.
- 40- Naha, sh. (2014). Text analysis of social development as a concept, for the Degree of master of social work, The University of Texas.
- 41- Nederveen pieterse, J. (2001). *Development theory*, London, published Nottingham Trent University.
- 42- Roderick, C. (2008). *Commodifying self: a grounded theory of the senior of undergraduate study*, a dissertation of doctorate of Philosophy, the University of New Brunswick.
- 43- Williams, D., Costa, M., Colliers, L., & Sutherland, C. (2018). Informal Settlements and Flooding: Identifying Strengths and Weaknesses in Local Governance for Water Management, *Journal of water*, 10, 871-891.